

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'34=512.161=161.2-042.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-13>**Богдана АВРАМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-8252-7062*

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри західних і східних мов та методики їх навчання

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *bogdanabo@ukr.net***ФОНЕТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТУРЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ
У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ**

У статті досліджено фонетичну систему турецької та української мов у порівняльному аспекті. У сучасній тюркології розробка проблем фонетики, зокрема порівняльної, помітно відстає порівняно з дослідженням проблем лексикології, морфології і синтаксису. Хоча теоретично це питання вже давно вивчається, однак практичних порівняльних робіт, виконаних на матеріалі двох або більше конкретних мов з погляду їх сучасного синхронного стану, надзвичайно мало.

Доведено, що вивчення фонетичної термінології турецької та української мов у порівняльному аспекті виступає однією з найбільш актуальних проблем у теоретичному й практичному плані. Тому що саме фонетична термінологія виступає головною складовою частиною когнітивного компонента фонетичної компетентності майбутніх філологів-тюркологів.

Визначено, що фонетична термінологія – це цілісність, яка об'єднує одноструктурні компоненти та словосполучення-терміни, що позначають поняття фонетики як розділу мовознавства. Це складна система однокомпонентних термінів і термінологічних словосполучень, що довгий час перебуває у постійному розвитку, спричиненому постійною увагою науковців і дослідників до питання звукової будови мови та особливостей її функціональної видозміни. Ця система має чітку структуру, налічує спільні й відмінні риси на кожному з її рівнів. Основною спільною рисою для обох мов буде систематизація фонетичних термінів за групами: 1) терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики; 2) терміни на позначення наукових термінів фонетики; 3) периферійні терміни. Кожен із зазначених класів має певний центр або ядро. Основним ядром фонетичної термінології турецької та української мови виступає фонема.

Ієрархієзована підсистема фонетичних термінів зв'язана гіперо-гіпонімічними співвідношеннями в класах та підкласах тематичних об'єднань досліджуваних термінів, у ній дотримано відношення опозиційної кореляції, синонімії, а також омонімії, полісемії, збережені явища структурно граматичної та морфологічної варіативності.

Ключові слова: фонетична термінологія, фонема, фонологія, система вокалізму, система консонантизму.

Bohdana AVRAMENKO,*orcid.org/0000-0002-8252-7062*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Western and Oriental Languages

and Methods of their Teaching

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine) *bogdanabo@ukr.net***PHONETIC TERMINOLOGY OF TURKISH AND UKRAINIAN LANGUAGES
IN COMPARATIVE ASPECT**

The article examines the phonetic system of Turkish and Ukrainian languages in a comparative aspect. In modern Turkology, the development of problems of phonetics, in particular comparative, lags far behind the study of problems of lexicology, morphology and syntax. Although theoretically this issue has long been studied, but practical comparative work on the material of two or more specific languages in terms of their current synchronous state, is extremely small.

It is proved that the study of phonetic terminology of Turkish and Ukrainian languages in the comparative aspect is one of the most pressing problems in theoretical and practical terms. Because phonetic terminology is the main component of the cognitive component of phonetic competence of future philologists-Turkologists.

Phonetic terminology is defined as a whole that combines single-structure components and phrase-terms that denote the concept of phonetics as a branch of linguistics. This is a complex system of one-component terms and terminological phrases, which has long been in constant development, caused by the constant attention of scientists and researchers to the question of the sound structure of language and the peculiarities of its functional modification. This system has a clear structure, has common and distinctive features at each of its levels. The main common feature for both languages will be the systematization of phonetic terms by groups: 1) terms to denote the section and subsections of phonetics; 2) a term to denote scientific terms of phonetics; 3) peripheral terms. Each of these classes has a specific center or core. The main core of the phonetic terminology of the Turkish and Ukrainian languages is the phoneme.

The hierarchical subsystem of phonetic terms is connected by hypero-hyponymic relations in classes and subclasses of thematic associations of the studied terms. It adheres to the relationship of oppositional correlation, synonymy, as well as homonymy, polysemy, preserved phenomena of structural grammatical and morphological variability.

Key words: *phonetic terminology, phoneme, phonology, vocalism system, consonantism system.*

Постановка проблеми. Мова – це найважливіший і найцікавіший засіб людського спілкування, засіб обміну думками, вона може виконувати ці варіативні й складні функції тому, що вона являє собою дуже гнучку і відмінно організовану систему. Мова – це природна комунікативна система, у складі якої велика кількість елементів, що постійно взаємодіють між собою й утворюють певну єдність. Як будь-яка система, мова може розглядатися з двох боків. З одного боку, вона складається з елементів: фонем, морфем, слів, що мають споріднену матеріальну основу – звук, а з іншого боку, мова має певну структуру. Під поняттям «структура мови» ми розуміємо її внутрішню організацію, схему зв'язків великої кількості елементів, що забезпечують функціонування мови у формі акта спілкування.

У світі є велика кількість мов, кожна з них проявляє як схожі риси, так і риси, що притаманні лише одній конкретній мові. Спільні структурні ознаки виділяються у різних мовах, що не мають спільної генетичної спорідненості.

Виходячи з такого положення, видається можливим і цікавим провести порівняльний аналіз фонетичної термінології турецької та української мов, які не лише не мають спільної генетичної спорідненості, а і належать до різних мовних сімей.

Аналіз досліджень. Порівняльна фонетика виступає одним із найважливіших і найактуальніших розділів сучасного турецького мовознавства. Розгляду та вивченню цього питання було присвячено велику кількість наукових праць з тюркології. Але саме з питань фонетики у сучасній лінгвістиці є дуже багато різних суджень та думок. Це наслідок того, що така проблема складна і багатоаспектна, тому що охоплює всю систему мов, що досліджуються. Тому дослідження фонетичної термінології тюркських мов залишається важливим і актуальним.

Вивчення фонетичної термінології тюркських мов викликає значний інтерес у разі порівняльного аналізу мов, метою якого виступає визначення спільних і відмінних рис, що притаманні

мовам, які порівнюються. Порівняння і паралельне вивчення фактів різних мов необхідне для встановлення їхніх споріднених закономірностей, а також для виявлення їхньої оригінальності.

Питання порівняльного вивчення фонетичної термінології турецької та української мов майже не були предметом окремих досліджень. Тому така проблема залишається маловивченою. Але можна зауважити, що турецька, українська та російська мови досліджувались раніше у порівняльному аспекті в межах інших питань. Наприклад, окремі питання порівняльного вивчення турецької та російської фонетики висвітлено в дослідженнях В. О. Горделевського (1928 р.), Х. Джевдет-Зади і О. М. Кононова (1934), М. К. Дмитрієва (1939, 1962). Цьому питанню присвячена перша частина монографії Р. С. Кадирова (1999). І знову можна говорити про те, що наукові розвідки з порівняльної фонетики турецької та української мов майже відсутні.

Так, у монографії М. Х. Ольмесова з порівняльної граматики турецької мови у першій частині роботи автор розглядає систему голосних та приголосних у порівняльному аспекті, виявляючи спільні і відмінні риси.

Нами буде зроблено спробу провести порівняльний аналіз саме фонетичної термінології турецької та української мов.

У турецькій лінгвістиці порівняльна фонетика довгий час не була об'єктом системного дослідження. Тому **мета** нашої статті полягає у вивченні фонетичної термінології турецької та української мов у порівняльному аспекті; виявленні у фонетичній термінології мов, що досліджуються, спільних і відмінних рис.

Виклад основного матеріалу.

Вивчення фонетичної термінології турецької та української мов у порівняльному аспекті виступає однією з найбільш актуальних проблем у теоретичному й практичному плані. Тому що саме фонетична термінологія виступає головною складовою частиною когнітивного компонента фонетичної компетентності майбутніх

філологів-тюркологів. Останнім часом в Україні вивчення турецької мови посідає вагомe місце у системі освіти.

Багато вчених зазначають, що порівняльне вивчення мов – дуже ефективний прийом. Він має багату історію, дуже корисний не лише у лінгвістичному плані, а і для методики викладання іноземних мов також. Це продуктивний прийом для пояснення особливостей мови, що вивчається, складних для сприймання того, хто навчається, стосовно специфіки його рідної мови. Вагомe значення має порівняльне вивчення турецької та української мов у національних школах і вузах.

Фонетична термінологія – це цілісність, яка об'єднує одноструктурні компоненти та словосполучення-терміни, що позначають поняття фонетики як розділу мовознавства. Тому зазначимо, що основною спільною рисою для обох мов буде систематизація фонетичних термінів за групами: 1) терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики; 2) терміни на позначення наукових термінів фонетики; 3) периферійні терміни. Кожен із зазначених класів має певний центр або ядро. Основним ядром фонетичної термінології турецької та української мови виступає *фонема*. Фонема, як відомо, – найменша, неподільна, структурно-семантична звукова одиниця, що здатна виконувати певні функції у мовленні: фонема творить, розділяє і розпізнає морфемі, слова, їхні форми в мовному потоці. Але щодо визначення терміна «фонема» в українській мові вчені використовують низку термінів-синонімів: фонемоїд (Тоцька, 1981: 16), гіперфонема, архіфонема (Циганок, 2016: 255). У турецькій мові така варіативність терміна «фонема» відсутня.

Також у фонетичній термінології турецької мови помічаємо відсутність таких термінів, як: психофонетика та антропофоніка. Психофонетика розглядає роль звуків у механізмі мови насамперед з морфологічної точки зору (Бодуен де Куртене). Наприклад: [п] → [дуп] стосовно [б] → [дуби], [дубам]. Антропофоніка вивчає матеріальну сторону звука, головним чином діяльність артикуляційного апарату (Циганок, 2016: 256). Ці два поняття виступають гіпертворювальними термінами першого класу фонетичних термінів в українській мові. Також турецькій мові не притаманна парадигма термінів-словосполучень до поняття «фонетика»: артикуляторна фонетика, фізіологічна або органогенетична фонетика, акустична фонетика, перцептивна фонетика, експериментальна фонетика, інструментальна фонетика.

Наступна відмінна риса фонетичної термінологічної фонетики української мови від турець-

кої – це наявність термінологічного мікрополя, що репрезентує підрозділ загальної фонетики – *фонематику* – розділ сегментної фонології, що вивчає фонему як найменшу одиницю фонологічного рівня.

Щодо периферійних термінів, то на цьому рівні відмінних рис між фонетичною термінологією турецької та української мов не виявлено. Тому що периферійні терміни – це терміни із суміжних із лінгвістикою наук: біології, анатомії, фізіології, нейрофізіології, психології, логопедії та психоакустики, а також статистики, історії, когнітології, якими послуговуються обидві досліджувані мови для позначення як системи мовних органів людини, так і системи творення голосних і приголосних звуків.

Говорячи про лексико-семантичну парадигматизацію турецької та української фонетичної термінології, видається можливим виділити такі її види, як: акустична фонетика, артикуляційна фонетика та функціональна фонетика або фонологія.

Для акустичної та артикуляційної фонетики турецької та української мов спільним є ядерне поняття – *звук*. Приядерну зону акустичної та артикуляційної фонетики становлять опозиційні терміни-поняття: голосний звук, приголосний звук та відповідно: вокалі й консонанти, вокальні звуки та консонантні звуки. Систему голосних звуків позначають терміном вокалізм, систему приголосних звуків – консонантизм.

В українській фонетиці зустрічаємо терміни-архаїзми на позначення цих систем: голосівки і шелестівки (Циганок, 2016: 256). Відповідно, турецькій мові такі терміни не властиві.

Спільні риси між фонетичною термінологією турецької та української мов зустрічаємо у структурі акустичної фонетики, до складу якої входять такі терміни, як: тон звука або спектр, бо до основного тону можуть залучатися додаткові тони; висота звука; тембр, інтенсивність або сила звука; тривалість звука; гучність – одна із найважливіших психоакустичних характеристик звука; амплітуда, чим більша амплітуда, тим звук гучніший; частота коливань – це кількість коливань струменя повітря за одиницю часу; ритмічність, періодичність/неритмічність, неперіодичність.

Артикуляційна фонетика турецької та української мов складається з двох термінологічних груп: мовний апарат та артикуляція.

Термінологічна група «мовний апарат» має три ядерні поняття – мовні органи, органи мовлення та мовний апарат. До цих ядерних понять підпорядковано сім додаткових: голосовий апарат,

органи артикуляції, щелепа, альвеоли, піднебіння, язик та губи. Як у турецькій, так і в українській мовах їх диференціюють такими рівнями мовного апарату: нижній поверх, середній поверх та верхній поверх, зміст яких розкривають терміни з біології та анатомії. Характерна відмінність на такому етапі полягає у наявності термінів-архаїзмів в українській мові на позначення цих понять: органи віддиху, гортанна, надголосиця, обручковахрястка, борлаковахрястка, борлак, зів, альвеоля, дишний (Циганок, 2016: 260).

Спільна риса у системі термінів «мовний апарат» полягає у структуруванні цієї системи на дві групи: активні мовні органи й пасивні мовні органи. До активних мовних органів відносять: голосові зв'язки, задню частину глотки, м'яке піднебіння, язичок, язик і губи. До пасивних мовних органів відносять: зуби, тверде піднебіння, альвеоли й щоки.

Фонетичні терміни, що утворюють термінологічну групу «артикуляція», становлять такі поняття, як: артикуляція звука, артикуляційна база та етапи артикуляції. Вони є спільними і для турецької мови, і для української мовної системи. Тут також наявні дві опозиційні класифікації: артикуляційна класифікація голосних та приголосних.

Артикуляційна класифікація голосних у турецькій мові налічує такі групи термінологічних понять: 1) за місцем творення; 2) за ступенем розкриття рота; 3) за участю губ.

Артикуляційна класифікація голосних української мови ґрунтується на двох гіперутворювальних термінах – ряд та піднесення/підняття.

Артикуляційна класифікація приголосних турецької мови охоплює такі групи термінів: 1) за дійовим органом вимови: губні, передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові. Останні в турецькій мові можуть бути або більш передні, або більш задні; 2) за способом творення: шумні (спиранти, африкати, щілинні); сонорні (носові, бокові, тремтячі); 3) за участю голосу (глухі й дзвінкі).

В українській мові артикуляційна класифікація приголосних охоплює такі групи: 1) за місцем творення: губні (лабільні), язикові, гортанні, глоткові, фарингальні; 2) за способом творення: зімкненні або архаїчні – замкнені, протиснені, щілинні, африкати; 3) за участю голосу: глухі, дзвінкі; 4) за палатальністю: не палатальний, твердий, палаталізований (пом'якшений), напівпом'якшений або архаїчний – напівпалатальний; 5) за наявністю голосу та шуму: сонорні, шумні; 6) за наявністю або відсутністю носового забарвлення або назалізація: назальний, неназальний; 7) за позицією у

слові: початкова позиція, позиція на початку слова, внутрішня позиція, позиція у середині слова.

Також турецькій та українській мовам властиве поняття сингармонізму, або мелодійності мови. Воно виражене такими поняттями: комбінаторні зміни, редукція голосних, елізія, протеза, епентеза, гіперон (для голосних і приголосних в анлауте, інлауте й ауслауте).

Структуру термінологічної групи «функціональна фонетика» або у більш широкому сенсі «фонологія» становлять такі терміни-словосполучення, як: фонемний ряд, ознаки фонем, система фонем, фонемні в мовному потоці. Ядерну основу такої термінологічної групи як турецької мови, так і української мови становлять терміни «синонімічні словосполучення»: фонемний ряд, звукове поле фонем, фонемне поле, фонемний інвентар, інвентар фонем, фонемний ланцюжок. При ядерну групу термінів такої категорії становлять терміни на позначення варіанта фонем: головний варіант, основний вияв фонем, основний алофон, ядро фонем, варіанти фонем. У фонетичній термінології турецької мови така варіативність понять відсутня.

Дуже складну структуру має термінологічна група ознаки фонем. Ця група охоплює такі терміни-словосполучення, як: типологія гіперутворювальних ознак фонем, позиційні ознаки фонем, позиційні зміни фонем, система фонем, останній з яких являє собою найширшу за змістом категорію, що включає опис фонологічної системи: систему вокалізму й консонантизму.

Також окремий інтерес викликає група фонетичних термінів, що утворюють такі центральні поняття, як: складоподіл, звукосполучення, акцентологія та інтонологія.

Як у турецькій мові, так і в українській мові ядром фонетичної групи термінів «складоподіл» виступає поняття «склад». Приядерні терміни, що характерні для цієї групи в українській фонетиці, такі як: межа складу, структура складу, позиція складу, відкритий, закритий, неприкритий склад, прикритий склад. Турецькій фонетиці характерні поняття «відкритий склад» і «закритий склад». Також в українській мові ми використовуємо такі терміни, як: часокількість складу, просодія (система фонетичних засобів, додаткова стосовно основної артикуляції звуків, що не виділяється у разі членування мовлення на фонемі), просодичний елемент (пауза), сегментно-просодичний елемент (Тоцька, 1981: 133).

Для термінологічної групи «акцентологія» важливими компонентами будуть терміни-поняття: наголос, акцентуаційна одиниця, акцентний тип.

Термінологічне наповнення фонетичної групи «інтонологія» як для турецької мови, так і для української мови у системному плані схожі: інтонаційна конструкція, інтонування слова та інтонування фрази.

Також цікавими є такі групи фонетичних термінів, як: артикуляційні прийоми дослідження, акустичні прийоми дослідження, методи експериментальної фонетики, що становлять найменшу теоретичну парадигму.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що фонетична термінологія турецької та української мов – це складна система однокомпонентних термінів і термінологічних словосполучень, що довгий час перебуває у постійному розвитку, спричиненому постійною увагою науковців і

дослідників до питання звукової будови мови та особливостей її функціональної видозміни. Ця система має чітку структуру, налічує спільні й відмінні риси на кожному з її рівнів.

Також усю систему фонетичних термінів обох мов, що досліджуються, можна поділити на три види: 1) терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики; 2) терміни на позначення наукових термінів фонетики; 3) периферійні терміни. Ієрархізована підсистема фонетичних термінів зв'язана гіпер-гіпонімічними співвідношеннями в класах та підкласах тематичних об'єднань досліджуваних термінів, у ній дотримано відношення опозиційної кореляції, синонімії, а також омонімії, полісемії, збережені явища структурно граматичної та морфологічної варіативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горделевский В. А. Грамматика турецкого языка. Москва : Московский институт востоковедения. 1928.
2. Джевет-заде Х., Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого языка (фонетика, морфология, синтаксис). Ленинград : Ленинградский институт востоковедения. 1934.
3. Дмитриев Н. К. Строй турецкого языка. Ленинград : Ленинградский государственный университет. 1939.
4. Казем-Бек А. Общая грамматика турецкого-татарского языка. II издание. Казань. 1846.
5. Москаленко А. А. Фонетика сучасної української мови. Одеса. 1947. 48 с.
6. Сунцова І. П. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття. Мовознавство. Кн. 2. Київ. 1934. С. 113–126.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Наукова думка. 1981. 183 с.
8. Циганок Г. М. Українські фонетичні терміни у галузі системи вокалізму та консонантизму. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1021. Серія: Філологія. Вип. 66. 2016. С. 255–263.

REFERENCES

1. Gordelevsky V. A. Grammatika turetskogo yazyka [Grammar of the Turkish language]. Moscow: Moscow Institute of Oriental Studies. 1928 [in Russian].
2. Dzhevdet-zade H., Kononov A. N. Grammatika sovremennogo turetskogo yazyka (fonetika, morfologiya, sintaksis) [Grammar of modern Turkish language (phonetics, morphology, syntax)]. Leningrad: Leningrad Institute of Oriental Studies. 1934 [in Russian].
3. Dmitriev N. K. Stroj turetskogo yazyka [Build of Turkish language]. Leningrad: Leningrad State University. 1939 [in Russian].
4. Kazem-Bek, A. Obshchaya grammatika turetskogo-tatarskogo yazyka: II izdaniye [General grammar of the Turkish-Tatar language: II edition]. Kazan. 1846 [in Russian].
5. Moskalenko A. A. Fonetyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Phonetics of modern Ukrainian language]. Odesa. 1947 [in Ukrainian].
6. Suntsova I. P. Fonema. Istorychnyy narys i sproba vyznachennya ponyattya. Movoznavstvo. Kn. 2 [Phoneme. Historical essay and an attempt to define the concept]. Kyiv. 1934 [in Ukrainian].
7. Tot'ska N. I. Suchasna ukrayins'ka literaturna mova. Fonetyka, fonolohiya, orfoepiya, hrafika, orfohrafyia [Modern Ukrainian literary language. Phonetics, phonology, orthoepy, graphics, spelling]. Kyiv: Scientific opinion. 1981 [in Ukrainian].
8. Tsyhanok H. M. Ukrayins'ki fonetychni termyny u haluzi systemy vokalizmu ta konsonatyizmu [Ukrainian phonetic terminology in the field of vocalism and consonantism]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Philology Series*. 2016. No. 66 [in Ukrainian].